

Turkish Studies

Volume 13/5, Winter 2018, p. 55-78

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12837>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Aralık 2017

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

👤 Referees/Hakemler: Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK – Prof. Dr. Ziya AVŞAR – Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR - Yrd. Doç. Dr. Fatih SONA

This article was checked by iThenticate.

OSMANLI EDEBİ METİNLERİNDE MESLEKLER 1: DEBBÂĞLAR*

İncinur ATİK GÜRBÜZ*

ÖZET

Deri, giysi üretiminden silah yapımına, barınak inşasından türlü araç-gereçleri yapımlarına kadar insanların gündelik hayatını sürdürebilmesi için son derece gerekli bir ham maddedir. Yakın dönemlere kadar alternatifi olmadığı için de birçok ürünün yapılabilmesi, ham derinin işlenerek mamul deri hâline getirilmesine bağlıydı. Bu sebeple derinin kendisi kadar deriyi işleyenlerle onu son kullanıcı için eşyaya dönüştürenler de toplum için önemlidir. Mesleğin geçmişteki icra yöntemleri, meslek erbabının karakteristik özellikleri ve toplumun bunlarla ilgili algısı bugün için bilinmezlerle doludur. Yaşantının edebiyata kaynaklık ettiği gerçeğinden hareketle dönemin edebî metinlerine bakmanın bu konuda fikir verebileceğini düşünüyoruz. Zira başka metinlerde yer almayan kişilerin, kurumların, olayların, durumların vb. toplumdaki yansımaları görebilmek ancak edebî metinler üzerinden mümkün olabilmektedir. Bu düşünceyle makalede Osmanlı edebî metinlerinde deri işlemecileri ve deri işleme sanatıyla ilgili kullanımlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle dericilikle ilgili terminoloji belirlenecek, sonrasında da divanlar, mesneviler, seyahatnameler, surnâmeler, fütüvvetnâmeler, şecerenâmeler, şehrengizler gibi farklı türlerdeki edebî metinler taranacaktır. Yapılan tarama sonucunda elde edilen birikim makalenin çerçevesini oluşturacaktır. Tarama sürecinde ortaya çıkan malzeme fişlenerek tasnif edilecektir. Bundan sonra da dericiliğin tarihçesi araştırılacak, geleneksel deri işleme yöntemleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Yine söz konusu metinlerden hareketle debbâğların meslek

* Bu makale, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi tarafından 12-13 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen “Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu”nda, “Osmanlı Metinlerinde Meslekî Terminolojinin Kullanımına Bir Örnek: Debbağlar” ismiyle sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş biçimidir. Osmanlı edebiyatında meslekler konusunda daha önceden tarafımızdan yazılmış üç makale ve bir bildiri metni bulunmaktadır (bk. Atik Gürbüz, 2012; 2015; 2016; 2017). Bu konuda “Osmanlı Edebî Metinlerinde Meslekler” üst başlığıyla bir makale serisi kaleme almayı düşündüğümüzden çalışmanın başlığı buna uygun olarak değiştirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: incinuratik@hotmail.com

birlikleri içerisindeki konumları ile toplum nezdindeki algıları sorgulanacak ve bu algıların nedenleri tartışılacaktır. Ayrıca dericilik mesleğine ait terminolojinin edebiyatın teşbihler dünyası içerisinde nelere karşılık geldiği, hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığı da araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, meslek, zanaatkâr, deri işlemeciliği, debbâğlık

PROFESSIONS IN OTTOMAN LITERATURE TEXTS 1: TANNERS

ABSTRACT

Leather is an essential raw material which is highly necessary for people to be able to sustain their daily life from the production of clothes to the construction of weapons and from the construction of shelters to the production of all kinds of tools and equipment. Since it has had no alternative until recently, production of many products have depended on processing rawhides into tanned leather. Hence, those who process leather and turn it into things for the end-user have been as important as leather itself. The way your profession was performed in the past, the characteristics of the professional experts, and society's perception of these are full of unknowns even today. Starting from the fact that life itself is a source of literature, we think that looking at the literary texts of the era might provide opinion on this matter. Because seeing the reflection on the society of people, institutions, events, cases, etc. that are not mentioned in other texts is only possible through literary texts. To this end, tanners and usages regarding the art of tanning were identified in Ottoman literary text in this article in an effort. In this context, the terminology of tanning was designated at first, and then literary texts of different genres such as divans, masnavis, travelogues, surnâmes (books of festivals), books of futuwwa, şecerênâmes (books of pedigree), şehrengiz (books of cities) were reviewed. The data achieved in the review composed the framework of the article. The materials that emerged during the review were card-indexed and classified. Next, the history of tanning was investigated and methods of traditional tanning, traditional tanning were identified in an effort. Based on the texts in questions, again, statuses of tanners within their guild and society's perception of them were scrutinized, and the reasons for the perceptions were discussed. It was also investigated what equivalences the terminology of tanning profession had within the literature's world of similes and to what ends and how they would be used.

STRUCTURED ABSTRACT

Tanning is one of the oldest arts known to people. People wanted to benefit from and use the animals they hunted. However, the fact that hides decayed so fast compelled them to take certain precautions. To this end, ancient people found the method of oiling the hides, therefore causing the craft of tanning to be born. Historically, as the art of tanning had advanced, the methods of processing the leather changed and

improved, consequently expanding the usage areas of leather. In primitive societies in which professional divisions were yet to take place, individuals themselves processed the leathers which they needed. Then, Humanity started to sustain a more complex life due to the division of tasks and professional divisions brought by the increasing population and developing urbanization. Tanning saw its actual development only after people trained their own craftsmen in a separate professional branch in such societies.

Ibn Khaldun includes tanning in the class of simple arts regarding livelihood and vital needs in his *Muqaddima*. Also regarding the profession of tanner as an art required by traditions and circumstances of prosperity, he states that tanning can be improved only in cities/societies which developed their organisations, reached the level of high civilization and where demand of luxury increased, and therefore arts of higher quality are performed and elegant products are made.

With the history of tanning being anybody's guess, it is possible that skins and hides have been tanned and used since the time of first people. Tanning has a crucial place in Sumerian, Assyrian, Egyptian, Greek and Hittite civilizations. Leather has been also used by Turks since very ancient times. Turks who had become skilled in tanning traded leather with neighboring states. In the Seljukian period, leather manufacturing developed in a number of cities and towns. Hides procured from nomads who dealt with husbandry used to be tanned in the tanneries in cities and towns and made into leathers. In the Ottoman period, tanneries were established in every city in parallel with the increasing need of rawhides. Mehmed the Conqueror had established tanneries in Istanbul and built tannery complexes in several regions after the conquest. Modern factories started to be built as of 19th century.

Among Turks, as far as is known, Futuwwa in the Seljukian period, İğdişlik (Taxmen Community) first in the Anatolia Seljukian period and then Ahî Community are noted as professional organizations. Ahî Community was the only professional organization in the Ottoman period. Ahî system evolved from into a guild system as from 17th century.

As Ahi Evran, the founder of Ahî system, was a tanner, the tanning craftsmen had a privileged status within the professional associations. In this context, it is remarkable that almost all şecerenames were written addressing the tanning craftsmen, and according to şecerename records, tanning craftsmen sat on the right side and in the first place during the meetings of craftsman guilds. In some of the aforementioned şecerenames and in other works, there are poems/statements that praise tanners. In such texts, it is observed that holiness attributed to Ahî Evran is also referred to tanners. So much so that it was argued in a record that those who talk against tanners or their profession by saying that it is filthy are as good as those who deny Quran and books of all religious scholars and was reported that their punishment by death is necessary. It was also stated that if they were not to be killed, their faiths and marriages should be refreshed.

Even though tanners were mentioned with attributions of holiness and poems praising them were given place in books of futuwwa and şecerenames, the case is different with other literary texts. It was observed in the reviews that perceptions, judgments, and discourses

about tanners are generally negative in the Ottoman-era literary texts. When compared with other professions, it is notable that tanners were scarcely mentioned in Ottoman literary texts, especially in poems. The reason for this must be the negative public perception of the profession. Both the hides which present the essence of the profession and the fact that materials like dog excrement used in tanning process are foul-smell and filthy things were effective in the formation of such a negative perception. How the tanneries had been established outside the cities in consideration of public health reinforced the negative perception in question. Other than the abovementioned, it can be assumed that the conflicts between Ahîs and Mawlawis, especially during the establishment process of the organization and the state administration from time to time, were partly the reason for the negative perception.

It is understood from the statements in some texts that the community of this profession had a low reputation in the eye of people. In such discourses emphasizing that tanning does not require specialization and is an easily learnable and executable profession, tanners are mentioned as people who are of bad disposition, inconsiderate and illiterate. It is observed that negative discourses regarding the profession concentrate rather on foul smell and dog excrement. It is also argued in some works that the filth which tanners constantly deal with affect their temperament. In this context, it was reported in many literary texts that tanners are malignant, of harsh temperament, cruel, merciless, and they are to be avoided. Beautiful people mentioned as tanners in books of cities were depicted with negative adjectives in parallel with the terms of tanning and abovementioned descriptions. In some astrological texts in which professions are matched with stars by their certain attributes, the profession of tanner was associated with Saturn which would be recognized as the greatest star of the bad luck and accredited with negative meanings in the ancient culture. It is emphasized in other texts that tanners are accustomed to the bad smell to which they are subjected to the extent that they hate nice smells. Within this framework, especially dog excrement and bad smell were used as materials that one needs to avoid and as the objects in the similes of the world in the material-spirit and world-afterlife dilemmas. Those who give up God and go after the world were likened to tanners who are in search of dog excrement. In books of festivals in which weddings are described, no such negative opinions as abovementioned are observed regardless of few references. The focus of narration in these texts is the parade of craftsman groups during the wedding ceremony. It is also remarkable that words "evren" ("big snake") and "ejderha" ("dragon") are particularly used to remind of Ahî Evran in these texts. Tanners prepared pitches or sedans arranged as a tannery and adorned with colorful leathers and some of the tanners performed their profession on them while passing through the ceremony. Tanners within the craftsman groups provided a colourful scenery with their flam boyant leather clothes on them.

Keywords: Classical Turkish literature, profession, craftsman, tanning, tanner

Bütün canlıların en temel ve en iptidâî dürtüsü olan hayatta kalma içgüdüsüyle insanoğlu, doğaya karşı verdiği yaşam mücadelesinde yine doğadan aldığı materyallerden yararlanmışır. Beslenme ihtiyacını önceleri avladığı, daha sonraki zamanlarda da beslediği hayvanlardan veya topladığı ya da yetiştirdiği bitkilerden elde ettiği besinlerden karşılamıştır. Sıcak, soğuk, kar, yağmur, rüzgâr gibi doğanın yıpratıcı ve yıkıcı güçlerinden bedenini ve barınağını/sığınağını korumak için yine bitki ve hayvan kökenli ürünleri kullanmıştır. Başını, vücudunu, ayaklarını, barınaklarını hayvan derileri ile korumuş, yiyecek ve içeceklerini deri içinde saklamıştır. Zırh, kalkan, koşum takımları gibi savaş malzemelerinin imalinde deriden yararlanmışır. Bu çerçevede av ya da besi hayvanlarından elde edilen deri, insan hayatında her zaman çok önemli bir yere sahip olmuştur.

Dericilik insanların bildiği en eski sanatlardan biridir. İnsanlar avladıkları hayvanlardan yararlanmak ve onları kullanmak istemişlerdir. Ancak derilerin çabuk bozulması onları bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Bunun için eskiçağ insanları, derileri yağlama yöntemini bulmuşlar ve dericilik zanaatının doğmasına sebep olmuşlardır. Tarihsel süreçte dericilik sanatı ilerledikçe deriyi işleme yöntemleri değişerek gelişmiş, bu gelişmeye paralel olarak derinin kullanım alanları genişlemiştir. Meslekî bölümlenmelerin henüz gerçekleşmediği ilkel toplumlarda bireyler kendi tüketimleri için ihtiyaç duydukları derileri yine kendileri işlemişlerdir. Sonraki süreçte artan nüfusun ve gelişen şehirleşmenin beraberinde getirdiği görev paylaşımları ve meslekî bölümlenmeler sayesinde insanoğlu daha kompleks bir yaşam sürmeye başlamıştır. Deri işlemeciliği de asıl gelişimini, bu tür toplumlarda¹, ayrı bir meslek dalı olarak kendi zanaatkârlarını yetiştirdikten sonra yaşamıştır. Bugün yaşamımızın her alanını kuşatmış olan metal ve petrol türevi ürünlerin ya hiç bulunmadığı ya da işleme zorluğu sebebiyle çok zor elde edilebildiği dönemlerde -20. yüzyıla kadar- esnekliği, sağlamlığı, kolay işlenebilir olması, çok yönlü kullanım imkânı sunması gibi özellikleri dolayısıyla insanoğlunun en temel ve vazgeçilmez ham maddesi olagelmıştır.

İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde deri işçiliğini, geçime mahsus ve zaruri ihtiyaçlarla ilgili basit sanatlar sınıfına dâhil eder. Ayrıca debbâğlığı refahtan gelen âdetlerin ve hâllerin gerektirdiği sanatlardan kabul ederek deri işçiliğinin ancak teşkilatlanmasını geliştirmiş, yüksek medeniyet seviyesine ulaşmış, lüks şeylere olan talebin arttığı ve dolayısıyla da sanatların daha kaliteli icra edildiği ve zarif ürünlerin üretildiği şehirlerde/toplumlarda geliştiğini belirtir (İbn Haldun 2009: 722-723).

Dericiliğin tarihçesi kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk insanlardan itibaren derilerin işlenerek kullanılmış olması muhtemeldir. Dinî kitaplarda derinin tarihiyle ilgili bilgilere rastlanır. Kimi kutsal kitaplarda Hz. Âdem ile Havva'nın Cennet'ten çıkarken sırtlarında pöstekiler olduğu yazılıdır. Ayrıca kaynaklarda Hz. Musa döneminde deri yapıldığından söz edilir. Kettânî'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber zamanında da Hâris bin Subayre debbâğlık yapmaktadır (Kettânî II/92'den aktaran Merçil 2000: 33). Dericilik, Sümer, Asur², Mısır, Yunan ve Hitit medeniyetlerinde de önemli yer tutar. Roma tarihçilerinden Plinius'a göre, dericiliği ilk bulan Beotyalı Tichus'tur. Diğer bir söylentiye göre ise dericiliğin piri Çin prensi Sin-Tang'dır (Chambard 1970: 577).

¹ İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde sanatların gelişebilmesinin yerleşik hayata geçip şehir medeniyetleri inşa edilebilmesi (: hadarî umrân) ve şehirlerin idari, sosyal, iktisadi vb. alanlarda teşkilatlanabilmesi (: temeddün) ile doğru orantılı olduğunu savunur. Ona göre küçük şehirlerde sadece basit sanatlar görülürken teşkilatlanmasını tamamlamış şehirlerde her sanat dalı ustalıklarla icra edilmektedir. Zira şehrin teşkilatlanması mükemmel seviyeye ulaşmadıkça halkın kaygısı sadece maişetin zaruri kısmı ile alakalı olur. Göçebeler ve küçük çaptaki umrân (: medeniyet, uygarlık) sadece basit sanatlara, bilhassa marangozluk, demircilik, terzilik, kasapluk, dokumacılık gibi zaruri hususlarda kullanılan sanatlara ihtiyaç gösterirler. Başka şeyler için birer vasıta durumundaki bu sanatlar da henüz mükemmelleşmiş ve iyileşmiş durumdadır. Ancak medeniyet seviyesinin yükselip lüks şeylere olan talebin arttığı yerlerde sanatlar daha kaliteli icra edilmeye ve ürünler de daha zarif hâle gelmeye başlar. Netice olarak sanatlar ancak bu tür toplumlarda/şehirlerde tüm tamamlayıcı unsurlarıyla birlikte kemale erer (İbn Haldun 2009: 722-723).

² Asurlular döneminde deri işçilerine "lu' askappâni" denilmekteydi (Merçil 2000: 33).

Deri, çok eski zamanlardan beri Türkler tarafından da kullanılmaktaydı. Pazırık kurganında Hunlar devrinden kalma deri kırbaçlar (Ögel 1984: 66), deri elbiseler (Ögel 1984: 86), pantolonlar (Ögel 1984: 93, 94), Köktürkler döneminden kalma çantalar (Ögel 1984: 135), deri kaplar (Ögel 1984: 155), deri çizmeler (Ögel 1984: 205) bulunmuştur. Sibiryâ'nın güneyinde yaşayan Kırgızların bölgenin iklim şartlarına uygun olarak samur, kunduz gibi kürklü hayvanların derilerinden yapılmış elbiseler giydikleri bilinmektedir (Ögel 1984: 208). Ayrıca sandıklar, hurçlar, kapı perdeleri gibi ev eşyalarının da ana maddesi deridir (Chambard 1970: 577). Giyim-kuşam malzemesi, ev eşyası ve silah yapımında kullanılan derilerin üzerine boya ile çeşitli süslemeler yapılmıştır. Eski Türkler, komşu devletlerle deri ticareti de yapmışlardır. Canlı hayvan yanında kösele, deri, kürk, hayvani gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve ipek alırlardı (Çandarlıoğlu 2003: 100).

Selçuklu döneminde deri imali bir kısım şehir ve kasabalarda gelişmişti. Hayvancılıkla uğraşan göçer-evlilerden temin edilen deriler, şehir ve kasabalardaki tabakhanelerde işlenip³ mamul hâle getiriliyordu (Baykara 1990: 37, 70). 13. yüzyıl Konya'sında "debbâğistan" da denilen debbâğhaneler, Bahaeddin Veled'in türbesi civarında bulunan kasapların ve adı Debbâğlar Kapısı (Baykara 1985: 41) olan kapının yakınlarında bulunmaktadır (Baykara 1985: 62). Konya'da 1190 yılında yakılan çarşıda debbâğların dükkânları da bulunmaktadır, Altunapa'nın bunun yerine yaptırdığı debbâğhanelerin yeni yerine bir de han [Altunapa'nın Hanı (Baykara 1985: 63; Merçil 2000: 34)] inşa ettirmiştir. 1221 yılında Konya'nın yeni bir sur içine alınmasıyla şehir önemli bir yapısal değişim geçirdi. Bu süreçte halk sağlığı bakımından meskûn yerlerden uzakta olması gereken debbâğlar da şehrin dış bölgelerine taşınmıştır (Baykara 1985: 56). Sahip Ata da Akşehir'de Tabaklar (Debbâğlar) Hamamı adlı bir hayrat yaptırmıştır. Aynı dönemde (13. yy.) Kayseri surlarının dışında da debbâğlar bulunmaktadır. Bu örnekler, debbâğların belirli alanlarda -bugünkü organize sanayi bölgeleri gibi- toplu olarak çalıştıklarını göstermektedir (Merçil 2000: 34). Selçuklular döneminde gerçekten beğenilen sahtiyanlar üretilmekte ve sahtiyan, gön ve deriyi işlemek için kullanılan meşş mazısı gibi ürünler de ihraç edilmektedir (Sümer 1993: 14).

Osmanlı dönemine gelindiğinde artan ham madde ihtiyacına paralel olarak her şehirde tabakhanelerin kurulduğu görülmektedir. Deri işlemenin kendine has atıkları ve ağır kokusu sebebiyle tabakhaneler şehirlerin dışında meskûn mahalden uzak tenha bölgelerde kurulmuştur. Derinin temizlenmesi sırasında oldukça fazla suya ihtiyaç duyulduğu için özellikle de akarsu, göl, deniz gibi su kaynaklarının yakınlarına inşa edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in fethi müteakip İstanbul'u iktisadi ve ticari açıdan geliştirecek uygulamalarından biri de Yedikule dışında Kazlıçeşme muhitinde sayıları dörtüye yaklaşan tabakhane ve mezbaha (salhane) tesis etmek olmuştur. Ayrıca bu tesislerin yanında, kesilen hayvanların iç yağlarından faydalanmak üzere mumhaneler ve bağırsaklarından faydalanmak üzere kırışhaneler kurulmuştur. Bu kırışhanelerde pek çok amaca hizmet edecek türlü türlü yay kırışleri ve söz gelişi telli sazlarda kullanmak üzere teller-kırışler imal edilirdi. Kırışçi esnafı, debbâğlara yamak kabul edilirdi. Tabakhaneleri, mumhaneleri, salhaneleri ve kırışhaneleri ile Kazlıçeşme XV. yüzyılın sonlarında tabir caizse Osmanlı Devleti'nin bir deri sanayi kompleksini teşkil ediyordu. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler dikkate alındığında Kazlıçeşme tabakhanelerinin, XVII. yüzyılın ortalarında sayı olarak ciddi bir artış kaydetmediği anlaşılmaktadır. Müellif, Kazlıçeşme'yi tasvir ederken buranın mamur bir kasaba olduğunu; tabakhane, salhane, kırışhane ve mumhanelerin sayılarının 420 civarında bulunduğunu ve buralarda müteahhil hanelerden ziyade, tesislerde çalışan bekâr insanların kaldığını ifade eder (Özvar 2005: 94).

Bundan sonraki dönemlerde de Üsküdar, Kasımpaşa ve Tophane semtlerinde debbâğlar grubu ortaya çıkmıştır. 1800'lerin başında debbâğ esnafında Hamza Efendi zamanın şartlarına göre

³ Aşağıda değinileceği üzere, Mevlana'nın kimi ifadelerinden Selçuklular döneminde de deri işçiliğinin -genel olarak- Osmanlı dönemindeki yöntemlerle icra edildiği anlaşılmaktadır.

oldukça modern teknoloji ile imalat yapan bir tesis kurmuştur. 1810 yılında bu tesis devlete intikal ederek ve Debbâğhâne-i Amire adını alınca Hamza Efendi fabrikaya müdür olarak görevlendirilmiştir. 1816'da Beykoz Techîzât-ı Askeriyye adını alan fabrika 1827'de buhar makinelerinin çalıştırıldığı bir üretim altyapısına sahip olmuştur. 1870'e gelindiğinde günde 300 çift ayakkabı üretebilen fabrika çeşitli fuar ve sergilerde kaliteli ürünleri dolayısıyla ödüller almıştır. 1884 yılında fabrika yanına ek bir tesis inşa edilerek üretim kapasitesi yaklaşık iki katına yükseltilmiştir. Başlangıçta sadece ordu için üretim yapan fabrikanın ürünleri daha sonra piyasaya da sürülmüştür. Fabrikanın ürünleri arasında potin, iskarpin, çeşitli ayakkabılar, kösele vb. bulunmaktaydı." (Kurt vd. 2016: 268)

Şehirleşme sürecinde gelişen sosyal yapının değişen ve çeşitlenen ihtiyaçlarına meslek bölümlenmeleriyle bunların iş tanımları da uyum sağlamıştır. Bu çerçevede dönem insanının yaşama biçimine göre ürettiği ürüne ihtiyacın kalmadığı meslekler ortadan kalkarken, ihtiyaç duyulan mesleklerle yaşamaya devam etmiştir. Yaşamaya devam eden meslek gruplarıysa insanların değişen ihtiyaçlarına ve artan ticaret hacmine uygun olarak alt üretim kollarına bölünerek artmış/çeşitlenmiş, meslek icra biçimleri de her dönemin ihtiyaçlarına ve teknik imkânlarına göre yeniden şekillenmiştir. Üretim sürecinin bu şekilde daha karmaşık bir hâl almaya başlaması ve esnaf sayısının artması, işçi-işveren ilişkilerinin kurallara bağlanmasını, satıcı ile müşteri arasındaki alışveriş hukukunun tesis edilmesini ve üretilen ürünlerle ilgili sistemli bir kalite kontrol sürecinin inşa edilmesini gerektirmiştir. Bu sebeplerle gelişmiş toplumlarda meslek örgütlenmeleri ortaya çıkmış, üretici ve tüketici arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla imalat, ticaret, tüketim hukuku kurallara bağlanmıştır.

Türklerde -bilindiği kadarıyla- Selçuklular döneminde Fütüvvet, Anadolu Selçukluları döneminden itibaren de önceleri İğdişlik (Baykara 1985: 98-106) sonra da Ahîlik teşkilatı meslek örgütlenmesi olarak dikkati çeker. Ahîlik, Osmanlı döneminde ise yegâne meslek örgütüdür⁴. Ahîlik sistemi 17. yüzyıldan itibaren lonca sistemine evrilmiştir. Osmanlı loncalarının bir özelliği de aşırı derecede uzmanlaşmasıdır. Örneğin en eski ve en köklü geleneklere sahip bulunan ve Ahi Evran'ın mesleği olan dericilik, ham maddeden mamul maddeye hâline gelinceye kadarki aşamaları bakımından celepler, sığır kasapları, koyun kasapları ham deriyi işleyen debbâğlar, mamul deriyi işleyen saraçlar, kavaflar, deri boyacılar, deri tulumcular, eyerciler, yularcılar, kolancılar, kamçıcılar, meşinciler, sahtiyancılar, ciltçiler gibi birçok ayrı lonca hâlinde örgütlenmişti (Tez 2016: 215).

Ahîlik bütün meslek gruplarını kuşatan bir meslek teşkilatlanması olmakla birlikte *Seyahatnâme*'de debbâğların anlatıldığı 29. bölümün "el-faslu't-tâsi' ve'l-işrûn evsâf-ı ahiyân ya'nî debbâğân" şeklindeki başlığından da anlaşılacağı üzere, Evliya Çelebi "ahîler" ile debbâğları kast eder. Zira debbâğların piri Ahî Evran'dır⁵. Bu sebeple fütüvvetnâmelerde ve şecerenâmelerde Ahî Evran'a kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Bir fütüvvetnamede yer alan "Allah'ın Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e 'Ali'ye arslanlık, Hamza'ya pehlivanlık, Abbâs-ı Ekber'e evranlık verdiğini" bildirdiği ve -Abbâs-ı Ekber'in- bu yüzden Ahî Evran adını aldığı" şeklindeki ifadeler, bu anlayışın uç noktadaki bir örneğidir (Köksal 2015: 88-89).

Ahî Evran'ın "Evran" adını alması ve debbâğlar tarafından "pir" kabul edilmesi, çeşitli eserlerde gösterdiği bir kerametle ilişkilendirilmiştir. Hoca Cân-ı Bursevî'ye ait *Fütüvvetnâme*'de söz konusu anlatı şu şekildedir:

⁴ Başlangıçta siyasi, askerî, toplumsal ve ekonomik roller oynayan Ahîliğin ekonomik fonksiyonları dışındaki faaliyetleri I. Murâd'dan sonra yavaş yavaş ortadan kalkmış, merkezî yönetim güçlendikçe sadece ekonomik özellikleri kalmış ve 17. yüzyılda bu teşkilat, tamamen esnaf birliklerine dönüşmüştür (Taeschner 1955: 21 ve Ülgener 1981: 35'ten nakleden Özerkmen 2004: 63).

⁵ Evliya Çelebi (2006: 322), debbâğların Ahî Evran'ı pir olarak kabul etmelerine rağmen bu mesleğin asıl pîrinin Hz. Peygamber'in huzurunda pîr olan Zeyd-i Hindî olduğunu kaydeder ve bu bilginin kaynağı olarak Câfer-i Sâdik'ın *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*'ini gösterir. Zeyd-i Hindî, Selmân-ı Pâk'ın kemer bağladığı onuncu pirdir.

Ahi Evran dükkânında deri işlerken Yemen'den tacirler gelip her biri ayrı renkte bin keçî derisi istediklerini ama üç güne kadar yetiştirilmesi gerektiğini söylediler. Tabak ustaları bunu kabul etmeyip "Âdem zamanından beri bunu yapabilecek kim var ki?" dediler. Ahi Evran "Ben yaparım." diyerek üç gün zaman verdi. Vakti gelince tüccara bin deriyi kusursuz bir şekilde teslim etti. Ahi Evran'ın bu kerameti ortaya çıkınca diğer debbâğlar ona saldırdılar. Ahi Evran bunlardan kaçıp bir hamama girdi, kapısını bastırdı. Ama saldırganlar hamamın kapısını kırıp içeri girdiler. Ahi Evran bunlara yedi başlı bir ejderha şeklinde göründü. Adının "Evran" olmasının sebebi budur. Önceden adı Nimetullah idi. Bu kerameti görünce "Şükr-i şükrân, kurbân-ı Rahmân, sofrâ-i Ahi Evran'a ihsan" deyip dua ettiler. Şimdi debbâğlar bu delile dayanarak ona "Pîrimizdir." derler, onun ruhu için dua ederler ⁶ (Köksal 2015: 79).

Aynı anlatı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde biraz daha farklı bir şekilde karşımıza çıkar:

Kayseri'de halk arasından bir kişi "Ahî Baba öşür vermez." diyerek, onu padişaha şikâyet eder. Padişah adamlar tayin ederek Ahî Baba'ya gönderir. Padişahın adamları Ahî Baba'yı dükkânında bulurlar ve bağlarlarken dükkânın içinde bir evren (yılan) ortaya çıkar. Padişahın adamlarından birkaç tanesini parçalar. Ahî Baba, zalimlerin elinden kurtulur ve evren ile birlikte Selçuklu padişahının önüne gelir. Padişahın aklı gider. Ahî Baba, "Korkma beyim bu evren benim dünya ve ahiret amelim ve kardeşimdir." der ve ölen adamların defnedilmesini rica eder. Onun için "Ahi Evran" derler. Daha sonra Kayseri'den hicret eder. Mezarı Denizli'dedir. Onun için Rum/Anadolu debbâğları "Pîrimiz Ahî Evran'dır." derler. Ama doğrusu Peygamberimiz huzurunda pîr olan Zeyd-i Hindi'dir⁷.

Ahîlik teşkilatının kurucusu olan Ahî Evran'ın debbâğ olması, esnaf zümresi içerisinde debbâğlara bir ayrıcalık kazandırmıştır. Bunun bir yansıması olarak şeceremelerin hemen tamamının debbâğ esnafına hitaben yazılmış olması (Köksal 2015: 37) ve bu şeceremelerdeki kayıtlara göre esnaf loncaları arasındaki toplantılar esnasında debbâğ esnafının sağ tarafta ve en başta oturması (Köksal 2015: 36) dikkat çekicidir. Köksal, ahî şeceremelerinin debbâğ esnafı tarafından tutulduğunu, ilke ve kurallarına onların amel ettiklerini belirtir. Bu çerçevede şeceremelerde debbâğları yücelten bazı şiirler kayıtlıdır. Bu şiirlerin ahî ocaklarında okunduğu anlaşılmaktadır (Köksal 2015: 347):

Medh-i Debbâğân

Bâreka'llâh tekyemiz buldı nizâm-ı izzeti

Var ola her bir gelen durdukça dünyâ künbeti

⁶ "Ve Ahi Evran dükkâna geçüp tabâkat iderken Yemen'den bâzîrgânlar gelüp bin sahtiyân isteyüp 'Her biri bir rengde ola ve üç güne degin yitişe' didiler. Cemî tabâk ustaları bu sözi kabûl itmeyüp didiler ki: 'Devr-i Âdem'den bu zamâna gelince bunu kim işleyübilür?' didiler. Ahi Evran, 'Ben işlerem' diyü üç güne va'de eylemişlerdür. Tamâm olıcak bezîrgâna bîkusûr bin pâre sahtiyânı virdi. Ve Ahi Evran'un bu vilâyeti zâhir olıcak tabbâklar gulüvv eylediler. Ve Ahi Evran dahı bunlardan kaçup bir hammâmın içine girdi. Kapsın berkitdi. Ve cümle mahlûk hammâmın kapsın yıkıp içerü girdiler. Ahi Evran yedü başlı bir ejderhâ sûretinde bunlara göründi. 'Evran' dimege sebep budur. Ve evvel adı Ni'metullâh idi. Bu vilâyeti göricek 'Şükr-i şükrân kurbân-ı Rahmân sofrâ-i Ahi Evran[a] ihsân' diyüp du'â eylediler. Şimdi tabbâklar bu delil ile pîrümüzdür, dirler. Rûhı-çün du'â iderler." (Köksal 2015: 79)

⁷ "Cümlenden biri Kayseriyye'de sâkin iken pâdişâha gamz edüp Ahi Baba öşür vermez derler. Âdemler ve hâcibler ta'yîn edüp Ahi Baba'yı dükkânında bulup kayd [u] bend ederken hemân dükkânının içinden bir evren zâhir olup hâciblerin bir kaçın pâre pâre ederken Ahi Baba zâlimler elinden halâs olup evren ile berâber Selçukiyân önüne gelüp pâdişâhın aklı gidüp, 'Korkma beğim bu evren benim dünyâ ve âhiret amelim ve karındaşımdır' deyü ölen hâciblerin defn etmesin ricâ edüp ricâsı cân [u] baş üzre kabûl olup hâcibleri defn eder, anıñçün Ahi Evran derler. Ba'dehu Kayseriyye'den hicret edüp hâlâ Anadolu'da bizim Kaya Sultân hâssı Denizli şehrinin bağları arasında bir âsitâne-i azimde medfündür. Anıñçün Rûm tabbâğları pîrimiz Ahi Evran'dır derler, ammâ sahîhi Hazret huzurunda pîr olan Zeyd-i Hindi'dir." (Evliya Çelebi 2006: 322)

Pîşvâmız Hazret-i Âdem safîyyu'llâh bize
Lâ-cerem ol işledi bu pîr ü pâki san'ati

Niçe gâ'ib erleri âlemde gülbangin çeker
Pîrimiz ol âl-i Sultân İbni Abbâs hazreti

Hem dahi Mansûr-ı Âbiddür miyâne bestemiz
Ana çıkar silsilemiz anlarınız bu âdeti

Şuğliyâ ihlâs ile hizmet iden bu tekyeye
Hâlikun hâlis kulu Peygamberün hâs ümmeti

Ahî Evran'a atfedilen kutsiyetin bir şecerenamede debbâğlar için de söz konusu edildiği görülmektedir. Söz konusu kayıta debbâğlara veya yaptıkları işe murdar diyerek dil uzatanların Kuran'ı ve bütün fakihlerin kitaplarını inkâr etmiş olacakları belirtilerek bu kişilerin katlinin vacip olduğu kaydedilmiştir. Eğer öldürülmezlerse de imanlarının ve nikâhlarının yeniletilmesi gerektiği belirtilmiştir⁸.

Debbâğlarla ilgili bu söylemler -özellikle de sonuncusu- son derece ilginçtir. Zira söz konusu ifadeler mesleği, meslek erbabını ve mesleğin pirini övmekten çok savunma amacı taşıdığı izlenimini uyandırmaktadır. “Debbâğlara veya yaptıkları işe murdar diyerek dil uzatanların Kuran'ı inkâr etmiş sayılacakları” yönündeki ifadeler de dönem insanının mesleğe ve meslek erbabına karşı olumsuz bir bakışı⁹ olduğunu göstermektedir. Sanki Ahî Evran'ı ve debbâğlık mesleğini sevmenin, yüceltmenin Allah'ın emri gibi telakki edilerek aksi söylemlerde bulunanların küfre girecekleri ve dolayısıyla da “öldürülmeleri gerektiği, öldürülmezlerse bile yeniden iman ettirilip nikâhlarının tazelenmesi” gerektiği şeklindeki ifadeler de -aynı bakış açısıyla- söz konusu olumsuz bakışın meslek erbabı için hayli rahatsız edici boyutta olduğunu düşündürmektedir. Nitekim her ne kadar fütüvvetnâmelerde ve şecerenâmelerde debbâğlardan kutsallık atfedilerek bahsedilse ve onları öven şiirler kaydedilse de diğer edebî metinlerde debbâğlarla ilgili yargılar ve söylemler genellikle olumsuzdur.

Astroloji, kozmoloji ile ilgili bazı eserlerde meslekler bazı özelliklerine göre gökyüzündeki yıldızlarla eşleştirilmiştir. 14. yy. eseri *Kitâbü'l-Bülhân* (bk. Resim 1) ile 16. yy. eseri Seyyid Muhammed'in *Metâlibü's-Sa'âdet Yenâ'ibü's-Siyâdet*'i (bk. Resim 2) bu tür eserlerdendir. Söz konusu eserlere göre -sağdan sola doğru- demircilik, duvarcılık, ateşbazlık, ziftçilik, hamallık, lağımçılık ve debbâğlık mesleklerini karanlık, siyah renk ve kötü kokularla ilişkilendirilmiş olan Zuhâl (Satürn) yıldızı temsil ederdi (Tez 2016: 306). Eski inanışa göre yedinci feleğe ve yedinci iklime hâkim olan Zuhâl yıldızı, en büyük uğursuzluk (: nahs-ı ekber) sayılır. Fenalığın alameti olan ve gam, keder veren bu yıldıza mensup olanlar, ahmak, cahil, nadan, korkak, hasis ve yalancı olurlar (Levend 1984: 208-209; Pala 2002: 507). Bu çerçevede eski kültürde olumsuz anlamlar yüklenen

⁸ “Bir kimesne debbâğlara dil uzadup debbâğlara murdârdırlar dise ve dahi murdâr işlerler ve dahi işleri dahi murdâr diseler Kur'ân-ı azîmü's-şânı inkâr itmiş olur. Ve cemî'an e'imme-i fukahâ kitâbların dahi inkâr itmiş olur. Ve katli vâcibdir. Eger katl itmezler ise tecdîd-i îmân ve tecdîd-i nikâh itdireler.” (Köksal 2008: 83)

⁹ Bu olumsuz bakışın arka planında, özellikle teşkilatın kuruluş aşamasında Mevlevîlerle ve zaman zaman da devlet idaresiyle yaşadıkları sürtüşmelerin de etkili olabileceği düşünülebilir.

Zuhal yıldızı ile ilişkilendirilmiş olan debbâğlık mesleğine de olumsuz bir şekilde bakıldığı muhakkaktır.

Resim 1: *Kitâbü'l-Bülhân*. Bodleian Library, Or. 133. 25b-26a.

Resim 2: Seyyid Muhammed. *Metâlibü's-Sa'âdet Yenâ'ibü's-Siyâdet*. Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc 242. 28b-29a.

Söz konusu olumsuz bakışın bir başka sebebi, mesleğin ve mesleği icra edenlerin niteliği ile ilgilidir. Hasan Ziyâ'î, *Şeyh-i San'ân* mesnevisi içerisindeki kişisel sorunlarını anlattığı kıt'ada parası olmadığı için ticaret yapamadığını, icra edebileceği bir sanata da sahip olmadığını belirttikten sonra “Hiç olmazsa demirci, debbâğ veya boyacı bari olsaydım.” der. Ziyâ'î'nin söz konusu mesleklerin kolay öğrenilebilir veya icra edilebilir meslekler olduğunu düşündüğü için bu ifadeleri sarf ettiği düşünülse bile yine de söylemlerin mesleklere ilişkin küçümseyici ve olumsuz yargı içerdiği muhakkaktır:

Yok nukûdum ki ticâret ideyin
San'atum yok nice san'at ideyin

Bâri haddâd ya debbâğ olsam
Yüz karasıyla ya sabbâğ olsam Ziyâ'î, *Şeyh-i San'ân*, 174-175

Yine aynı mesnevide “cahil” olarak nitelenen debbâğların kitabı gördüklerinde içindekileri anlamayıp hatta onlara bakmayıp cildi ile ilgilenecekleri belirtilmiştir. Algıda seçicilik kavramına işaret eden bu söylem, yukarıdaki olumsuz bakışı destekler niteliktedir:

Bu kitâbı göre debbâğ eger
Hattına bakmaz olur cilde bakar

Saht olur dinle o câhil neyler
Sahtiyânına bakar dahl eyler Ziyâ'î, *Şeyh-i San'ân*, 1688-1689

Hasan Ziyâ'î, kemal, ilim ve irfan ehli olan kişilere, halk arasındaki deyimle “cinsi bozuk” olan kötü yaratılışa sahip insanlardan ve özellikle de “d/Debbâğ-zâde”den uzak durmalarını öğütler.

Buna sebep olarak da “d/Debbâğ-zâde” diye bahse konu olan kişinin ya da bu kelimeyle temsil edilen grubun gurur ve inadını göstermektedir. Bu kıtada bahsedilen “d/Debbâğ-zâde”nin belirli bir kişi olabileceği gibi genel anlamda debbâğ çırakları dolayısıyla debbâğlar olabileceğini de düşünmekteyiz. Bunda başka şairlerden alınan beyitlerde de bu meslek grubuna mensup kişilerle ilgili olumsuz fikirlerin zaman zaman tekrar edilmesi etkilidir:

Kemâl ü ilm ü irfân ehline hîç
Nasîhat olmaya bundan ziyâde

Sakın nâ-cins ü bed-asl u denîden
Husûsâ kim ola Debbâğ-zâde

Derisin darb idüp kılsun dibâgat

Gurûrundan girü başlar inâda

Hasan Ziyâ’î, *Dîvân*, Kt. 48

Debbâğlarla ilgili olumsuz bakışın bir diğer sebebi de mesleğin icrası ile ilgilidir. Zira gerek temel ham madde olan işlenmemiş deri gerekse derinin üzerinden temizlenmeye çalışılan kıllar, et ve yağ kalıntıları ile derinin alt ve üst katmanları necis kabul edilir. Derinin işlenme süreci zor ve zahmetli olduğu gibi bu süreçte ortaya çıkan atıklar da insan sağlığı için zararlıdır. Kokusu da ayrıca insanların nefretini muciptir. Evliya Çelebi (2006: 192), debbâğhânelerin bulunduğu Yedikule kasabasının son derece kötü koktuğunu vurgulamıştır. Öyle ki dışarıdan bir kimsenin burada bir an dursa kokudan öleceğini söyler. Alıştıkları kötü koku kendilerine misk ve amber gibi gelen kasaba sakinleri de misk kokulu birisinin yanlarına gelmesinden hoşlanmazlar.

Bütün bunların dışında derinin işlenmesi sürecinde köpek pisliğinin kullanılması meslekle ilgili olumsuz bakışın temelini oluşturmuştur. Evliya Çelebi (2006: 192), *Seyahatname*’de aktardığı bir anlatı üzerinden debbâğların köpek pisliğine olan düşkünlüklerinin sebebini izah etmeye çalışır. Buna göre Ahî Evran, eteğinde bir şey taşımakta olan halifesine eteğindeki ne olduğunu sorar. O da utancından para (: guruş) olduğunu söyler. Ahî Evran da “İlâhî, mal ve erzakınız bereketli olup çoğalsın.” diye dua eder. Hâlbuki halifenin eteğinde taşıdığı köpek pisliğidir. Ahî Evran’ın duası kabul olmuş olmalı ki debbâğlar yüzyıllar boyu köpek pisliği peşinde koşmuşlardır. Öyle ki -yine Çelebi’nin bildirdiğine göre- kırk yıllık köpek pisliğine sahip olan Hacı Ali adlı bir debbâğ, İngilizlerin 40.000 kuruş teklif etmelerine rağmen bu necaseti satmamıştır.

Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde anlatılan bir hikâye, yukarıda bahsedilen necasetle debbâğların özdeşleştirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu hikâyede attarların bulunduğu pazara gelen bir debbâğ, alışık olmadığı güzel kokuları duyunca bayılmıştır. Etrafına toplananların sürdükleri çeşitli güzel kokulu maddeler onu ayıltmaya yetmez. Bunun üzerine debbâğın kardeşi kolunun yenine sakladığı köpek pisliğini koklatarak debbâğı ayıltır. Zira Câlînûs’un da dediği gibi hastaya neye alışkınsa onu vermek gerekir (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV/256-300. beyitler). Mevlânâ’nın bu anlatısı, meşguliyetin insan mizacına etkisine güzel bir örnektir. Sürekli uğraştığı necaset, debbâğın mizacını bozmuş ve o da -insan tabiatına aykırı olarak- güzel kokulardan nefret eder hâle gelmiştir.

15. yüzyıl şairi İbrahim Bey, *Külliyât*'ında bulunan ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki çeşitli hikâyelerin de şerh edildiği bir mesnevisinde aynı anlatıya yer vermiştir¹⁰. İbrahim Bey, bayılan debbâğı, bir arkadaşının gizlice koklattığı deri ile ayılttığını belirtmiştir. Bu kişi, kendisi de bir debbâğ olduğu için, durumu anlamış ve yaz kış ne kokladığını bildiğinden onun dermanına da vâkıf olmuştur:

Bir yigircük kim meğer debbâğ-ıdı

Tonı kirlü lîki gönli ağ-ıdı

...

Söz çokdur yine evvel söze git

Anı vasf it kim n'idiser ol yiğit

Şehri gezerken kim ire yarına

Ugradı attârlara dükkânına

Toptolu oldu dimâğı müşk-ile

Düşdi hayrân oldu ol dem müşkile

Gâlib oldu hûb kohulardan ana

Aklı gidüp halk üşe geldi ana

Burnı ayruksı kohuyla yâr-ıdı

Girü kalan kohular agyâr-ıdı

Kim külef suyu saçardı yüzine

Ola kim gele diyü kendüzine

Kimi bağrın tutdı kimi başını

Bilmedi hiç kimse bağı başını

Kimi dir masrû'dur kim didi hey

Esrüğe benzeriser kim içdi mey

¹⁰ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan bu anlatıya Hayâlî'nin, *Ravzatü'l-Envâr*'ı gibi *Mahzenü'l-Esrâr* geleneğine bağlı bazı mesnevilerde de yer verildiği görülmektedir (Aksoyak 2016: 271).

Her biri bir ad-ıla ana didi
Bir dahı debbâğ yârı var-ıdı

Nâgeh irdi üstine tuydı işin
Bildi-kim ne kokılar yazın kışın

Varup anı aldı vü getürdi tiz
Didi siz gidün kılalum çâre biz

Ben bilürem rencinün timârını
Her ne-y-ise yâr anlar yârını

Sırr-ıla burnına irtürdi anı
Aklı geldi başa depretdi teni

Turıban fi'l-hâl gitdi işine
Ayrık ol bâzâra gelmez işi ne *İbrahim Bey Külliyyatı*, 1153, 1160-1173

İki eserde aktarılan bu hikâyede debbâğların yaptıkları iş dolayısıyla kötü kokulara alışık olmaları durumu üzerinden insanların tasavvufî düzlemde yaşadıkları ikilemler anlatılmıştır. Hikâyede hakikat-mecaz, can-ten, sîret-sûret, gönül-beden/giysi, güzel-çirkin, temiz-kirli, şeker-zehir, dert-deva zıtlıkları üzerinden meseleye hikmet nazarıyla bakılarak bu dünyada derdin de devanın da çok çeşitli olduğunu belirtmiştir. Şiirde kurulan karşıtlık ilişkisi içerisinde deri, mâsivâyı karşılarken debbâğ da mâsivânın peşinde koşan ehl-i zâhiri ve teni, cismi, sureti, aklı vb. gibi insanın dünyevî taraflarını karşılar. Müşrikler ta ezelden pislik içinde doğduklarından Allah onlara “necis/pis” demiştir. Hakikati bırakıp mecaz peşine düşen ehl-i zâhirin hükmü de aynıdır. Onların gıdası ancak necasettir. Güzelliklerden nasiplenemezler. Allah dertleri çeşit çeşit yaratmıştır. Kim neyi talep ederse, neyin peşinde koşarsa ona uygun dertlerle dertlenir. Pislik içinde doğan kurt nasıl ki ebediyyen huyundan dönmez ve ambere bakmazsa Allah’ın nurundan nasiplenmemiş, öğüt miskin (güzel kokusunun) fayda etmediği insanlar da güzel kokulardan nasiplenemezler; zira onlar kötü kokulara alışmışlardır.

Azîz Mahmûd Hüdâyî, söz konusu terminolojiyi tasavvufî düzlemde kullandığı aşağıdaki beytinde dünyayı pis bir köpeğe, dünya nimetlerini ise bu köpeğin gübresine teşbih etmiştir. Hakk’ı bırakıp dünyayı arayan, dünya nimetlerinin peşinden koşan gafil insanları da gübresini toplamak için bu pis köpeği arayan debbâğlara benzetmiştir:

Ehl-i gâfil gaflet ile Hakk’ı kor dünyâ arar

Benzer ol debbâğa kim ol kelb-i murdârın arar *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhiyât*,
Mf. 62

Aşağıdaki beyitte ise insan gönlünün dünyevi pisliklerden arındırılma süreci dericilik terminolojisi üzerinden izah edilmiştir. Kişinin “post”a benzetilen gönlünü mâsivâdan temizlemesi için tasavvuf yoluna girerek “kemâl ehli bir debbâğ” olarak tasvir edilen mürşide terbiye ettirmesi (: sepdir-) öğütlenmiştir:

Eclâd-ı vücûdun ola pîş-gîrlige sâlih

Debbâğ-ı kemâl ehline cân postunu sepdir *İsmail Hikmetî Dîvânı*, G 181/5

Mevlânâ, yine *Dîvân-ı Kebîr*'inde de debbâğların deriyi temizlemek için hayvan pisliği kullanmalarına gönderme yaparak insan ruhunun yüceliğe kavuşabilmesi için pisliklerden arınması gerektiğini söyler. Debbâğ üzerindeki kılları temizlemek için deriye pislik sürer, marangoz da istediği şekli vermek için tahtayı yontar. Bu işlem sırasında ne derinin ne tahtanın süreçten haberi yoktur. Debbâğ ve marangoz amaçları doğrultusunda ellerindeki malzemenin niteliğine uygun araçlar ve yöntemlerle deriyi ve tahtayı fazlalıklarından arındırıp temizlerler ve sonuçta faydalı bir eşyaya dönüştürürler. İnsanın gönlü de başlangıçta pisliklerle doludur. Ama o durumunun farkında değildir. Ancak sevgili, onun bu durumunu bilir ve tam da ihtiyacı olan şeylerle onu dönüştürür. Sevgili cevri ü cefasıyla âşığın gönlünü pisliklerden (ağyârdan/mâsivâdan) temizler:

... Kaçar da uyursan sevgilinin cefâsını, o iyi işler başaran dostun, görünüşte yanlış görünen işlerini rüyada görürsün.

Tahtayı yonmak onu mahvetmek için değildir; doğramacının, marangozun gönlündeki isteğe uydurmak içindir.

Bu yüzdendir ki, Tanrı yolundaki şerhlerin hepsi de hayırdır; onun arılığı, güzelliği işin sonunda meydana çıkar, görünür.

Bak da gör, tabbâk, posta pislikler sürer durur, binlerce defa bu işi tekrarlar.

Maksadı da derideki gizli illetin çıkmasıdır; derinin azdan, çoktan haberi bile yoktur amma tabbâğın istediği şey, derinin temizlenmesidir.

Sen, Tebriz'in övündüğü Şems'sin, çareler senin elinde; acele et, gizli işlerde gücün kuvvetin var senin. (Mevlânâ Celâleddin, 1992: III/192, 1760-1765. beyitler)

Mevlânâ'da insanların manevî arınma sürecinin benzetileni olarak kullanılan deri temizliğinin *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde somut bir dönüşüm sürecine aracılık ettiği görülmektedir. Evliya Çelebi, debbâğları anlatırken kullandığı “evren” ve “ejderha” kelimeleri ile bir yandan meslek pîri Ahî Evran'a telmihte bulunurken bir yandan da onların iri yarı olduklarına gönderme yapar. Debbâğları bahadır, zorba ve insafsız bir topluluk olarak tanımlar. Melek Ahmet Paşa'nın 1006 yılında vezirlikten azledilmesine debbâğların sebep olduğunu, bunların hepsi bir yere gelse padişahı tahttan indirip yerine yenisini cülus ettirmeye kâdir olduklarını belirtir. Bu kişilerin aralarına düşen suçluyu adalete teslim etmek yerine köpek pisliği ile deri temizleme işine tayin ederek onun hem tövbe edip temizlenmesine hem de iş sahibi olmasına vesile olduklarını anlatır (Evliya Çelebi 2006: 322).

Seyahatnâme'deki debbâğ tasvirlerinde vurgulanan “evren” ve “ejderha” kelimelerinin başka eserlerde de kullanıldığı dikkati çekmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, 1582 şenliği olarak bilinen III. Murad'ın oğlu III. Mehmed için yaptırdığı sünnet düğününü anlatan *Câmi 'ü'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr* adlı sûrnâmesinde¹¹ debbâğ esnafının geçişini anlattığı bölümde Ahî Evran'a atfen üç

¹¹ Sûrnâmelerden 1582 şenliğini anlatan *Âlî Sûrnâmesi*'nde (Arslan 2008: 489-490), *Ferâhî Sûrnâmesi*'nde (Özdemir 2016: 170-171), *İntizâmî Sûrnâmesi*'nde (Arslan 2009a: 272-274, 577-578); 1720 şenliğini anlatan *Hâfız Mehmed Efendi (Hazîn)*

beyitte “evren” ve “ejder” kelimelerini kullanmıştır. Son derece renkli bir anlatımın hâkim olduğu bölümde esnafların önünde bulunan ve saçtığı kıvılcımlarla halka korku veren bir ejderhadan söz edilir. Burada bahsedilen evran/ejderha, hayalî bir tasvir olabileceği gibi bazı sûrnâmelerde resmedilmiş olan bir ejderha maketi de olabilir [III. Ahmed’in şehzadelerinin 15 gün 15 gece devam eden ve 1720 şenliği olarak bilinen sünnet düğünlerini anlatan *Surnâme-i Vehbî*’yi resimleyen Levnî, yedi başlı bir ejderha maketi resmetmiştir (bk. Resim 3). Ancak bu resimdeki ejderha maketi, debbâğların geçişi sırasında değil bir gece gösterisi sırasında sergilenmiştir. Bununla birlikte *Vehbî Sûrnâmesi*’nde debbâğların “nice heyâkil-i acibe” ile geçtikleri belirtilmesine (Arslan 2009b: 239) rağmen Levnî, söz konusu sahnenin kompozisyonunda Vehbî’nin bahsettiği “sıra dışı heykellere” yer vermemiştir (bk. Resim 4).]. Fakat yine aynı şenliği anlatan *İntizâmî Sûrnâmesi*’nde böyle bir maketten söz edilmemesi (bk. Arslan 2009a: 272-274, 577-578) Âlî’nin evran/ejderhalarının hayalî olduğunu göstermektedir:

Pay-ı Taht Debbâğları Gelüp Pâk-Niyyetle Du‘â İtdükleridür

Ba‘d-ez-ân geldi kavm-i debbâğîn

Önlerince bir ejder-i pür-kîn

Ahî Evren küçeklerine sezâ

Olsa Evrenle zâhir ü peydâ

Ya‘ni bir ejder-i şerâre-feşân

Virdi halka hirâs-ı bî-pâyân

Âlî, *Câmi‘ü’l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*, 1400-1403

Resim 3: Levnî’nin çizimiyle 1720 şenliğinde bir gece gösterisi sırasında sergilenmiş olan her bir ağızdan ateşler saçan yedi başlı ejderha maketi (Atıl 1999: 200)

Âlî, sonraki beyitlerde geçiş yapan Payitaht debbâğlarını meslekle ilgili terminolojiyi kullanarak anlatır. Debbâğlar, dükkân şeklinde düzenlenmiş tahtirevanlarla geçmektedir. Tahtirevanın yanlarında çeşit çeşit sahtiyan ürünler sergilenmektedir. Geçiş sırasında hazır bulunan

Sûrnâmesi’nde (Arslan 2011a: 381) ve *Vehbî Sûrnâmesi*’nde (Arslan 2009b: 239) debbâğların geçit törenlerindeki gösterileri değişen oranlarda tasvir edilmiştir. Bunların dışında sadece düğüne katılan esnafların isimlerini veren ya da hediyelerin listesini kaydeden sûrnâmeler de mevcuttur.

zanaatkârların kimi deri temizlemekte, kimisi deri perdahlamakta, kimi sulu sahtiyan, kimisi kurutulmuş deri işlemekte, kimisi de meşin güderi boyamakta ustadır:

Kimi ol kavmün işlemekte deri
Boyamakda kimi meşin güderi

Kimi kurı debâgat itmekde
Kimi rengîle zînet efgende

Kimi perdâht kılmada çâlâk
Cild-i nâ-pâki kimi itmede pâk

Yanlarınca bile iki dükkân
Olmış envâ‘-ı sahtiyâna dü-kân

Virdiler cümlesini pîş-keşe
Satdılar ma‘nîde birini beşe

Nice in‘âma düşdiler mazhar
Kıldılar hem niyâziş-i bî-mer

Âlî, *Câmi‘ü’l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr*, 1403-1408

Evliya Çelebi, ordu alayına katılan ve bölük bölük geçiş yapan debbâğları tasvir etmektedir. Geçiş esnasında debbâğların bir bölümünün mesleklerini icra ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan kimisi başı açık yalın ayak girdikleri “tabbâk teknesi”nde “kirdimân”dan (: deriyi yıkayıp temizlemek için kullanılan karışım) çıkmıştır ve elleri ayakları “lök”ten kırmızı kırmızı olmuştur. Kimisinin kolları, tırnakları ve parmakları da “sahtiyan” “mazi”sından siyah siyah olmuştur¹². Etraflarında da rengârenk deriler ve deriden üretilmiş çeşitli eşyalar sergilenmektedir. Bir bölümü ise yine rengârenk sahtiyanlarla süslenmiş arabalar ve tahturevanlar eşliğinde geçmiştir. Bir bölümü teknelerde keçi derilerini kirdimân ederek geçmiştir. Bir bölümü de “Pâk ederiz, pâklarız, pâk ederiz” diyerek geçip gitmişlerdir.

¹² Ahmed Cemâlî’nin *Siroz Şehrengîzi*’nde de deri işlemeciliğinde kullanılan maziya ve siyah renge gönderme yapılmıştır. Debbâğ Cafer, söz konusu siyah renkle tezat oluşturacak şekilde güneş ve ay ile özdeşleştirilerek tasvir edilmiştir. Şiirde ayrıca dericilik sanatının Cafer’e uygun/layık olmadığı belirtilerek toplumun meslekle ilgili olumsuz bakışı yansıtılmıştır:

Debbâğ Ca’fer

Biri ol mâh-ı tal‘at mihr-i enver

Dinilür adına Debbâğ Ca’fer

Nigâra benzer ol yâr-ı şeker-leb

Gerekdür ana bir mâzûyıla şeb

Totalum var imiş ol fende hâlet

Ana lâyük midur andan o san‘at

Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî, *Siroz Şehrengîzi*, 160-162

(Turan 2011: 74)

İntizâmî Sûrnâmesi'nin özellikle Topkapı Sarayı nüshasında da debbâğlık mesleğinin icrasıyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Söz konusu nüshada geçiş için hazırlanan ve dükkân şeklinde süslenmiş olan araba üzerinde debbâğların mesleklerini icra ederek geçtikleri anlatılmaktadır. Buna göre; usta bir debbâğ sahtiyân yapmaya uygun tulaları işlemektedir ve kat kat kereste içinde terbiye edip bir bir elden geçirerek güneşe sermektedir. Başka bir debbâğ ise sergiden indirdiği derileri iç tarafları alta gelecek şekilde taş üzerine sermektedir. Bir başka usta da sahtiyân ve meşinleri cilalayıp arabanın dört bir tarafına sermektedir. Arabanın arkasından da rengârenk sahtiyân elbiseler giymiş meslek erbabı yürümektedir:

Âmeden-i Debbâğân: Andan sonra debbâğlar azîm cem'iyet ve garîb zînet ü şöhret ile meydânî ârâste ve envâ'-ı rengîn sahtiyân u meşîn ile pîrâste idüp önlerince kâr-hânelerin bir araba üzerinde tertîb ve cemî'an âlât u mâ-lezimelerin tehzîb idüp zikr olunan kâr-hânedede evvelâ bir üstâd-ı enbâşteyi en başta koyup içinde sahtiyânâ yarar tulaları işlemekte ve kat kat kereste içinde terbiye idüp ser-â-pâ bir bir elden geçürüp güneşe sermekde. Ve biri sergiden indürüp iç tarafın taş üzere hem-vâr itmekde. Ba'dehu biri dahî sahtiyân u meşîne cilâ virüp cevânib-i erba'asına sermekde. Ak sakallu sâde-dil üstâdlar Ahî Evrân köçekleri yoluna sâlik olup gâv-düm alemler ile meydâna girüp izlerin güderler ve tarîklerinden şaşmayup helâl kisbün dirisiyüz deyü semâ eyleyü pey-rev ü pîş-kademlerine turmadın du'âlar iderler. Anların ardınca birkaç çüb-ı mahâret-mashûbun üzerinde reng-â-reng sahtiyânlardan kimi limonî kimi turuncî vü nârencî reşk ile alındurur ve kimi âsumânî ki kat kat hayretle gökleri tolandurur ve kimi unnâbî vü mâ'î ki mevcleri bükâlemûn ve kimi kırmızı ve gülnârî şeffâfları seyr ehlinün hayretle yüzün kızdurur ziyâde zînet-nümûn. Birkaç zeber-dest çâr-eburü cüvânları rengîn sahtiyânlardan câmeler eyleyüp cevlânda ve birkaç şîr-i mehâbet-küleh bî-kârları nakş-ı pelengî ile geşt eyleyüp seyrânda. Cüvânlar hod ziyâde zînet-pezir aralarında biri hod gâyet şöhret-esîr bir âşık-ı şeydâ karşusın geçüp bu nazm-ı hûb-edâ ile dilin eğler ol dahî açmazdan refâr döşeyüp nezâketle anlayup dinler...

Ve bi'l-cümle anlar dahî ol zîbâ hediyye vü tuhfelerin kimi telâtîn-i reng-â-reng ki her birisi seyyâre-mânend nezâketle zîbâ dânelenmiş ve her dânesi şeffâf ciheti ile necm-i dürrî ve Süheyl-i yemîniyi alındurup a'lâ öründülenmiş. Mâ'îsinün her mevci letâfet ciheti ile dillerde cârî ... cûd u revâyah-i tayyibeleri şâm-ı zemîn ü zamânı mu'attar idüp dil husûli muhakkakdur ikdâm-ı tâm ile ele getürmüşler ve ol san'atda her ol hediyye ki Süheyl-i yemenî tabî'atı te'sîri ile müyesserdür envâ'-ı ihtimâm ile sûrete ırgürmüşler. Atebe-i aliyyeye ol hedâyâ-yı mütenevvi'a ve tehâyâ-yı müteberrikeyi îsâl idüp ba'de husûli'l-merâm bu ebyâtı okuyup revâne oldılar... (Arslan 2009a: 272-274)

Resim 4: 1720 şenliğinde düğünün 6. gününde başlayan esnaf alaylarının ilk gününde geçiş yapan debbâğ esnafı (Atıl 1999: 180).

Çalışmamızda şimdiye kadar anılan Osmanlı edebî metinlerinden sadece *Âlî ve İntizâmî Sûrnâmeleri*'yle *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde debbâğlık mesleğinin nasıl icra edildiğiyle ilgili somut bilgilerin verildiği dikkati çekmektedir. Bunların dışında başka bazı metinlerde de debbâğların deriyi nasıl işledikleriyle ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Deri işleme süreci, mezbahalarda kesilen hayvanların derisinin yüzülmesiyle başlar. Ekonomik olarak deriye zarar verilmemesi için yüzme işleminin dikkatlice yapılması gerekir. Bunun için de deriyi yüzen kişi, işinde mahir bir usta olmalıdır. Nüvîsî'nin *İstanbul Şehrengîzi*'nde tasvir edilen Debbâğzâde Süleyman bu özelliğiyle öne çıkmaktadır. Nüvîsî, Debbâğzâde Süleyman'ın âşıkların derisini çıkardığını söyleyerek dericilik mesleğinin temelini oluşturan deri yüzme eylemi üzerinden -ve aynı zamanda bir işkence yöntemi olması hasebiyle- Debbâğzâde'nin kendisine mahkûm olan âşıklara cevr ü cefa ettiğini belirtir. Bu tasvir, debbâğlarla ilgili yukarıda anlatılan olumsuz bakış ile uyumludur¹³. Beyitlerde sevgili dışında âşıklar anlatılırken de dericilikle ilgili terminolojinin kullanıldığı dikkati çekmektedir:

Biri Tabbak-zâde şeh Süleymân
Anun emrine mahkûm ins ile cân

Derisin çıkarur uşşâkun ol yâr
Odur âşıklara gâyet cefâkâr

Meşin yüzler niçe yüzi karalar
Huzûrında varup ma'nâ pâralar
(Karasoy ve Yavuz 2006: 16)

Nüvîsî, *İstanbul Şehrengîzi*, 125-127

Hayvanlardan elde edilen derinin başka ürünlerin yapımı için uygun bir ham madde olabilmesi için bazı işlemlerden geçirilmesi gerekmektedir. Zira derinin hayvandan yüzüldüğü şekliyle işlenmeden kullanılması çok mümkün değildir. Çünkü canlı hayvanların derileri esnek ve yumuşaktır. Yüzüldükten kısa bir süre sonra bozulur veya kuruyup kırılanaşır. Bu yüzden insanoğlu, gündelik yaşamında geniş bir kullanım alanına sahip olan deriyi işleyerek kullanıma uygun hâle getirmenin yollarını aramıştır. İlk insanlar, deriyi dumana tutma, yağlama veya tuzlama yoluyla korumuştur (Akbulut 2012). Sonraki dönemlerde bu iş için daha karmaşık yöntemler geliştirmişlerdir.

Hayvanlardan yüzülen ham derinin çeşitli ürünler için kullanılabilir ham madde hâline getirilmesi (: mamul deri) oldukça uzun, karmaşık ve meşakkatli bir süreçtir. Bu süreci kabaca tarif etmek gerekirse; deri işlemeciliğinde ham derinin % 80'lik kısmını oluşturan "asil deri (kütis)" denilen kısım kullanılır. Bu bölgeye ulaşabilmek için "deri üstü" ve "deri altı" denilen kısımların temizlenmesi gerekir. Bu noktada derinin üzerindeki et, yağ kalıntılarının ve kılların sıyırılıp

¹³ Azîzî'nin *İstanbul Şehrengîzi*'nde ise Debbâğ kızı Hâtımâne'nin olumlu özelliklerle tasvir edildiği görülmektedir. Melek ve peri ile özdeşleştirilen Hâtımâne, debbâğ kızı olması hasebiyle bağlama uygun olarak dericilik terimleriyle tasvir edilmiştir. Ay ve güneş, onun eşiğine toprak olmuştur. Âşık da onun aşkı için bütün varlığından vazgeçmeye razıdır:

Mâh-ı Zamâne Debbâğ Kızı Hâtımâne

Biri debbâğ kızı hûb-ı zamâne

K'anun adına dirler Hâtımâne

Melekdür ol sanem yâhod perîdür

K'anun ay ile gün hâk-i deridür

N'ola geysen anun'çün egnüme post

Yeter çün âşika bir dost bir post

Azîzî, *İstanbul Şehrengîzi* (Çetinkaya 2014: 251)

çıkarılması lazımdır. Bu ön temizlikten sonra derinin kıl köklerinden arındırılması, gözeneklerinin temizlenmesi ve yumuşatılması gereklidir. Günümüzde bu işlem için çeşitli kimyasal malzemeler kullanılırken eski dönemlerde bu temizlik, hayvan gübresiyle -özellikle de köpek dışkılarıyla- yapılmıştır. Bu asidik karışımla yumuşatılan deri gerilip tıraşlanarak ince ve pürüzsüz hale getirilir. Bu “tabaklama işlemi, deriye canlıyken sahip olduğu dayanıklılık ve yumuşaklığı kazandırır (Akbulut 2012).”

Hayvan derilerinin kullanılabilir hâle gelebilmesi için -yukarıda anlatıldığı üzere- önce temizlenip tabaklanması gerekir. Deri işleme faaliyetlerine “sibâgat (halk arasında: tabaklama)”, deriyi terbiye eden kişiye “debbâğ (halk arasında: tabak)” veya “sepici” denir. Dericilikle uğraşanlara verilen başka bir isim de “cellâdî”dir (Merçil 2000: 33). Derilerin sanayide kullanmaya hazır hâle getirildiği yere “debbâğhâne (halk arasında: tabakhane)” denir.

Debbâğların temel iş tanımı, derilerin temizlenerek tabaklanması ve böylece kullanıma uygun hâle getirilmesidir. İyi bir ürün elde edebilmenin ilk şartı kaliteli ham madde kullanmaktır. Benderli Cesârî aşağıdaki beytinde bir debbâğdan iyi sahtiyânın ancak yeni yüzülmüş deriden elde edilebileceğini öğrendiğini aktarır:

Haberüm yok idi bir debbâğdan aldum haberi

Sahtiyânun çıkarırlarmış eyüsin tuladan *Benderli Cesârî Dîvânı*, G 622/5

Derinin taze olması kadar hangi hayvana ait olduğu da çok önemlidir. Zira İslam fihkî hangi hayvanların derilerinin kullanılabilmesini ya da kullanılamayacağını hükme bağlamıştır. Mezhep imamlarının farklı görüşleri olsa da genel olarak domuz ve köpek başta olmak üzere eti yenmeyen hayvanların derilerinin tabaklansa dahi kullanılamayacağı görüşü ağırlık kazanmıştır (Baktır 1994). Racûlî aşağıdaki beyitte debbâğın ne kadar uğraşsa uğraşsın domuz derisini temizlemesinin mümkün olmadığını ifade ederek bu fihkî kaideye göndermede bulunmuştur:

Bin nasîhat kâr kılmaz bir musîbet yeg ana

Cild-i hınzîrî ne mümkün eylemek tathîr debâğ¹⁴ *Racûlî Dîvânı*, G 148/4

Ferâhî Sûrnâmesi'nde de aynı fihkî kuralına gönderme yapılarak köpek postunun bin kez tabaklansa -hatta bu tabaklama işlemini Âhî Evrân yapsa- bile temizlenmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir:

Hâlâ cihânda her ne kadar pâk-i yâr ise

Nâ-pâki pâk itmege kim bula tâkati

Pâk idemez anı Ahî Evran iderse de

Post-ı segi ki cehd ile bin kez tabbâkı (Özdemir 2016: 170-171)

Kaliteli ham madde kadar özenli bir işçilik de ürünün kalitesi üzerinde etkilidir. Lebib'in aşağıdaki beytinden anlaşıldığına göre iyi bir deri işçiliği için derinin henüz taze iken kıllardan ve diğer pisliklerden temizlenmesi ve sonrasında (tabaklanarak) sahtiyân hâline getirilmesi gerekir:

¹⁴ “Debbâğ” kelimesi vezin gereği bu şekilde okunmuştur.

Sahtiyân etmiş anı zinde iken debbâğân

Kalmamış mûdan eser cism-i teninde zinhar

Lebîb Dîvânı, K 19/10

Hevâyi Dîvânı'nda yer alan “debbâğ” redifli gazelde deri işleme sanatının aşamaları anlatılmıştır. Hevâyi'nin anlatmaya başladığı aşamaya kadar hayvandan yüzülen “derinin çıplak tarafına kireç ve zırnık karışımı sürülür. Üst üste yığılan ve böylece bir kaç gün bekleyerek hamlayan derinin kılları/yünleri temizlenir. Yünleri soyulan çıplak deriler, kireç dağarlarında bir hafta bırakılır. Bu süreçte şişip kalınlaşan derilerin içinde kalan fazla etler temizlenir. Bundan sonra deri iyice yıkanarak kireçten temizlenir ve sonrasında da şama dağarına atılır. Kireç içerisinde şişen ve kalınlaşan deriler, şama içerisinde kireçlerini kusarak incelirler, yumuşak ve kaygan bir hâl alırlar. Bu deriler tekrar yıkanır. Buna tula yıkama da denir (Kılıçaslan 1997). Hevâyi'nin gazelinin ilk beytinde de bu aşamadaki yıkama süreci söz konusu edilmiştir. Beyitte anlatıldığına göre debbâğ öncelikle giysisinin paçalarını sıvayarak soğuk suyun içine girer ve deriyi yıkar:

Sığar billûra benzer baldırın ol sîm-ber debbâğ

Dizine dek sovuk suya girip dula deper debbâğ *Hevâyi Dîvânı*, G 84/1

Bundan sonra sepileme işlemine geçilir. Sepileme için farklı malzemeler kullanılabilir. Kullanılacak malzeme -örneğin palamut- kaynatılır ve böylece “şerbet” hazırlanır. Bu şerbet dağarlara aktarılır ve şamadan çıkan yıkanmış deriler de bu şerbetin içine atılır. Deri bu şerbetin içerisinde bir hafta kalır ve her gün işlenir (karıştırılır). Bu işlem üç hafta devam eder. Üç haftada deriler pişer (Kılıçaslan 1997). Hevâyi'nin ikinci beytinde kabaca bu süreç anlatılmıştır. Daha önce kan, pislik ve kirlenden arındırılmış olan derideki kıllarla asıl derinin alt ve üst kısımlarındaki katmanların temizlenmesi için deri güzelce perdahlandıktan sonra şerbetlenir ve aharlı kâğıtlar gibi parlatılarak üst üste istiflenir:

Güzel perdaht eyler sahtiyânı pâk şerbetler

Şiken âharlı kâğıtlar gibi dâne kırar debbâğ *Hevâyi Dîvânı*, G 84/2

Eski dönemlerde işlemin bu aşamasında taze köpek gübresi kullanıldığı bilinmektedir. Bir parça sıcak gübrenin içerisindeki enzimlerin bütün bir derinin yumuşaması için yeterli olması sebebiyle köpek gübresi debbâğların vazgeçilmezi olmuştur. Önceleri bu ham madde çevreden sağlanırken gübrenin henüz sıcakken tabakhaneye yetiştirilmesi zarureti çeşitli sıkıntılara neden olmuştur. Hatta bu yoldaki çabalardan hareketle “tabakhaneye b.k yetiştirmek” deyimini ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde tabakhanelerin bünyesinde köpek çiftlikleri kurulmuş ve böylelikle sürekli ve taze bir ham madde akışı sağlanmıştır. Söz konusu işlem her ne kadar mesleğin icrası için çok lüzumluysa da -yukarıda değinildiği üzere- kullanılan maddenin niteliği sebebiyle insanlar arasında olumsuz bir şekilde algılanmış ve çeşitli edebî metinlerde yine olumsuz bir bakış açısıyla işlenmiştir:

“...köpek necisi kirdimân etmeğe ta'yîn edüp...” (Evlîya Çelebi 2006: 322)

“Bak da gör, tabbâk, posta pislikler sürer durur, binlerce defa bu işi tekrarlar.”

“Maksadı da derideki gizli illetin çıkmasıdır; derinin azdan, çoktan haberi bile yoktur amma tabbâğın istediği şey, derinin temizlenmesidir.” (Mevlânâ Celâleddin 1992: III/192)

Hevâyî'nin bir diğer beytinden derinin bundan sona denizde tertemiz yıkandığını, üzerinde kalan tüylerin temizlendiğini, lökde yatırılarak kırmızı renge boyandığını¹⁵ ve böylece gön (: terbiye edilmiş, tabaklanmış deri) elde edilmiş olduğunu anlıyoruz:

Denizde ibtidâ yıkar deriyi tertemiz eyler

Yolup bir bir tüyün lökde yatırdıp gön yapar debbâğ *Hevâyî Dîvânı*, G 84/3

Deri üzerine çalışsalar da farklı malzeme üretimi yapan esnaflar birbirinden ayrılmıştır. Tirşe işleyen bir debbâğ yalnızca bu işle uğraşır. İstanbul içinde tirşe imal etmek yasak olduğundan tirşe imali yalnızca Yedikule debbâğlarına ait idi (Tekin 1997: 354). Mezbaha ve debbâğhanelerin yanında -yukarıda da bahsedildiği üzere- kesilen hayvanların iç yağlarından faydalanmak için mumhaneler, bağırsaklarından faydalanmak için de kirişhaneler kurulmuştur. Bu kirişhanelerde pek çok amaca hizmet edecek çeşit çeşit yay kirişleri ve söz gelişi telli sazlarda kullanılmak üzere teller kirişler imal edilirdi. İşte bu kirişçi esnafı, debbâğlara yamak kabul edilirdi (Özvar 2005: 94). Aşağıdaki beytinde bu duruma işaret eden Hevâyî, debbâğlık sanatını tirşe (:üzerine yazı yazılacak şekilde hazırlanmış beyaz deri) çıkaracak kadar iyi öğrenememişse -muhtemelen kendine yeni bir iş veya yeni bir usta bulmak için- kirişhane sokaklarını baştanbaşa gezmesi gerekecektir. Zira deri işlemeyi öğrenemeyenlerin debbâğ olması mümkün olmadığından, debbâğlığın alt kademesi olarak kabul edilen kirişçilikle uğraşmaları uygun olacaktır. Hevâyî'nin beytinden bunun bir meslekten çıkarma cezası olduğu düşünülebilir:

Eger kim san'atından kendüye tirşe çıkarmazsa

Kirişhâne sokakların dolaşır ser-be-ser debbâğ *Hevâyî Dîvânı*, G 84/4

Bundan sonra sıra üretilen derinin satılmasına gelmiştir. Debbâğ zorlu uğraşlar vererek kullanıma hazır hâle getirdiği en büyük meşin destesini iyi bir fiyata satarak kârlı bir alışveriş yapar:

Satar tacirlere günde en uzun deste mîşîni

Hevâyî kârının cellâdır ey iş sürer debbâğ *Hevâyî Dîvânı*, G 84/5

Sonuç

Başka mesleklerle karşılaştırıldığında debbâğların Osmanlı edebî metinlerinde -özellikle de şiirlerde- oldukça az yer bulduğu dikkati çekmektedir. Bunun sebebi mesleğin halk nezdindeki olumsuz algısıyla ilgili olmalıdır. Hem mesleğin özünü oluşturan derinin hem de derinin işleme sürecinde kullanılan köpek pisliği gibi maddelerin kötü kokulu, necis maddeler olması, bu olumsuz algının meydana gelmesinde etkili olmuştur. Toplum sağlığı düşünülerek debbâğhanelerin şehirlerin dışına kurulmuş olması da sözü geçen olumsuz algıyı pekiştirmiştir. Bunlardan başka özellikle teşkilatın kuruluş aşamasında Ahîlerin Mevlevîlerle ve zaman zaman da devlet idaresiyle yaşadıkları sürtüşmelerin de etkili olabileceği düşünülebilir.

Yapılan taramalarda Osmanlı dönemi edebî metinlerinde debbâğlarla ilgili algının genel olarak olumsuz olduğu görülmüştür. Bazı eserlerde sürekli meşgul oldukları necasetin meslek erbabının mizacına etki ettiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede pek çok edebî metinde debbâğların kötü huylu, sert mizaçlı, uzak durulması gereken cahil kimseler oldukları belirtilmiştir. Kozmoloji

¹⁵ Evliya Çelebi de (2006: 322) debbâğ teknesinde kirdimanla (: debbâğların deri temizliğinde kullandıkları karışım) deri yıkadığı için eli ayağı löklerden kırmızı kırmızı olmuş derici esnaflarından bahseder.

metinlerinde de debbağlık mesleği uğursuzluk yıldızı sayılan Zuhâl ile ilişkilendirilmiştir. Bazı metinlerde de debbağların maruz kaldıkları kötü kokuya alıştıkları; o kadar ki güzel kokudan nefret eder hâle geldikleri vurgulanmıştır. Bu çerçevede, özellikle köpek pisliği ve kötü koku, tasavvufî metinlerde madde-mana, dünya-uhrâ ikilemelerinde insanın kaçınması gereken madde ve dünyanın benzetilene olarak kullanılmıştır. Hakk'ı bırakıp dünyanın peşinden koşan insanlar da köpek pisliği arayan debbağlara benzetilmiştir. Düğün eğlencelerinin anlatıldığı sûrnâme metinlerinde ise -satur aralarında bazı göndermeler olmakla birlikte- yukarıdaki gibi olumsuz bir bakış görülmez.

Ahîliğin kurucusu Ahî Evran'ın debbağ olması sebebiyle debbağların Osmanlı esnaf teşkilatları içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları görülmüştür. Bu sebeple esnaf kanunnameleri durumundaki fütüvvetnamelerde ve şecerenamelerde debbağların yüceltilmesi söz konusudur. Hatta öyle ki bir şecerenamede debbağlarla ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmanın, kötü şeyler söylemenin cezalandırılması gereken davranışlar olduğu belirtilmiştir. Söz konusu kaynakta debbağlara veya yaptıkları işe murdar diyerek dil uzatanların Kuran'ı ve bütün fakihlerin kitaplarını inkâr etmiş olacakları belirtilerek bu kişilerin öldürülmeleri gerektiği kaydedilmiştir. Bu söylemin -yukarıda ifade edilmeye çalışılan- halk nezdindeki meslekle ilgili olumsuz algıya bir karşı çıkış amacı taşıdığı tahmin edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ural. “Deri Tabaklamanın Sırlarını Sümerler'den Öğrendik”. <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/DER%C4%B0-TABAKLAMANIN-SIRLARINI-S%C3%9CMERLERDEN-%C3%96%C4%9EREND%C4%B0K-MAYIS-2012.pdf> (12.04.2017)
- Akkuş, Yasemin (2010). *Benderli Cesârî'nin (Ölüm:1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2016). “Mahzenü'l-Esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerdeki Ortak Hikâyeler”. *Söylenmemiş Sözler*. Ankara: Grafiker Yay. 265-279.
- Arslan, Mehmet (2009a). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2, İntizâmî Sûrnâmesi (Sûrnâme-i Hümayûn) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Kütüphanesi Nüshaları)*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- Arslan, Mehmet (2009b). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3, Vehbî Sûrnâmesi (Sûrnâme-i Hümayûn) (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 6099)*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- Atik Gürbüz, İncinur (2011). “Divan Şiirinin Sevimli Yüzleri Osmanlı Şiirinde Berberler”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer 2012, p. 233-255. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1748564894_15Atik%20G%C3%BCrb%C3%BCz%20%C4%B0ncinur_S-233-255.pdf (06.09.2017)
- Atik Gürbüz, İncinur (2015). “Osmanlı Şiirinde Terziler”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı) Volume 10/16 Fall 2015, p. 153-182, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8912>, ANKARA/TURKEY. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/353618101_8AtikG%C3%BCrb%C3%BCz%C4%B0ncinur-tde-153-182.pdf (10.09.2017)
- Atik Gürbüz, İncinur (2016). “Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Zanaatkârları”. 1. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Konferansı [1st The International Conference on Studies in Turkology-2016 (ICOSTURK 2016)] (14-16 Ekim 2016 İspanya/Barcelona), Proceedings

- Book, (Ed. Ufuk Deniz Aşçı vd.). s.135-145. http://www.icosturk.org/wp-content/uploads/2016/02/PROCEEDINGS-BOOK-ICOSTURK2016_2.pdf (11.09.2017)
- Atik Gürbüz, İncinur (2017). “Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde Ayakkabıcılar”. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/5 Winter 2017, p. 33-60, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11350>, ANKARA/TURKEY. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/322998767_3AtikG%C3%BCrb%C3%BCz%C4%B0ncinur-tde-33-60.pdf (05.09.2017)
- Baktır, Mustafa (1994). “Deri İle İlgili Fıkhî Hükümler”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yay. 175-176.
- Baykara, Tuncer (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: KTB Yay.
- Baykara, Tuncer (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Çetinkaya, Ülkü (2014). “Bir Kadın Şehrengizi: Azîzî'nin İstanbul Şehrengizi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54 (1): 229-268.
- Deniz Sağlam, Zehra (2006). *İbrahim Bey Külliyyatı ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*. I. Kitap. (Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Gürgendereli, Müberra (2002). *Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: KB Yay.
- Gürgendereli, Müberra (yty). *Mostarlı Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi*. E-Kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196835/mostarli-hasan-ziyai--seyh-i-san-mesnevisi.html> (10.03.2017)
- Hülagü, Mehmet Metin (2002). “Kayseri’de Sahtiyan Üretimi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2): 1-18.
- İbn Haldun (2007-2009). *Mukaddime*. 2. C. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay.
- Kala, Ahmet (2012). *Debbağlıktan Dericiliğe, İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.
- Karakaş, Esmâ (2008). *Racûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Karasoy, Yakup ve Orhan Yavuz (2006). “Nüvisî ve ‘Şehrengîz-i İstanbul’u”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (20): 1-20. s. 16
- Kılıçaslan, Ahmet (1997). “Sivrihisar’daki Esnaf Ve Zenaatkarlar”. *Sivrihisar Örf ve Adetleri*. <http://sivrihisar.web.tr/sivrihisarda-zaman-tunelinde-yolculuk.html> (02.04.2017)
- Kitâbü'l-Bülhân*, Bodleian Library, Or. 133.
- Koçu, Reşat Ekrem (1939). *Seyid Vehbî, Sûrnâme (Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü)*. İstanbul: Çığır Kitabevi. 25-26.

- Köksal, M. Fatih (2008). *Ahi Evran ve Ahilik*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yay.
- Köksal, M. Fatih (2015), “Türk Ahiliğinin Temel Kaynaklarından Ahi Şecerenâmeleri”, *Ahi Evran’dan Bahseden İki Fütüvetnâme ve Ahi Evran’a Dair Yeni Bilgiler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay. s. 73-91.
- Kurt, Mustafa, Kemalettin Kuzucu, Baki Çakır, Kemal Demir (2016). “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”. *OTAM* (40): 245-277.
- Kurtoğlu, Orhan (2004). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitleli Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Levend, Agâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Merçil, Erdoğan (2000), *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, Ankara: TTK Yay.
- Mevlânâ (1991). *Mesnevî*. 6 C. Çev. Veled Çelebi (İzbudak). İstanbul: MEB Yay.
- Mevlânâ Celâleddin (1992). *Dîvân-ı Kebîr*. 7 C. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*. Ankara: TTK Yay.
- Özdemir, Mehmet (2016), *Ferâhî, Sûrnâme (Bir Özge Âlem- Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği)*. Ankara: Grafiker Yay.
- Özerkmen, Necmettin (2004). “Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları - Sosyolojik Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44 (2): 57-78.
- Öztekin, Ali (1996), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi’u’l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr, Edisyon Kritik ve Tahlil*, Ankara: TTK Yay.
- Özvar, Erol (2005). “Osmanlı Zamanında Zeytinburnu”. *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*. Haz. Burçak Evren. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.
- Pala, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yay.
- Seyyid Muhammed. *Metâlibü’s-Sa’âdet Yenâ’ibü’s-Siyâdet*. Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc 242.
- Sona, Fatih (2012). *İsmail Hikmetî ve Dîvânı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Sümer, Faruk (1993). “Selçuklular Devrinde Ticaret”. *Türk Dünyası Araştırmaları* (83): 9-14.
- Tatcı, Mustafa ve Musa Yıldız (2005). *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhiyât (Tıpkıbasım ve Çeviri)*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Tekin, Zeki (1997). “İstanbul Debbaghâneleri”. *OTAM* (8): 349-364.
- Tez, Zeki (2016). *Meslekler Tarihi, Eskiçağdan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Turan, Lokman (2011). “Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî’nin Siroz Şehrengîzi”. *Osmanlı Araştırmaları* (37): 49-76.